

Študentsko gibanje je privedlo do pomembnih emancipatornih preobrazb v kulturi in družbi

Andrej Ule

Nekaj misli o študentskem gibanju

V študentskem gibanju v Ljubljani sem sodeloval od začetka, od manifestacije v Študentskem naselju l. 1968. Sodeloval sem kot študent matematike in kot študent filozofije. Spomnim se, da smo študentje na Oddelku za matematiko sprožili pobudo za reformo programa študija, ki je bila v veliki meri uresničena. Na Filozofski fakulteti sem deloval kot predstavnik Oddelka za filozofijo v tedanjih študentskih institucijah na Filozofski fakulteti in univerzi (akcijski odbori, izvršni odbori Zveze študentov). Nekaj časa sem bil tudi član uredništva Tribune (tedaj je bil tam tudi Jaše Zlobec). Sodeloval sem pri vseh študentskih demonstracijah in manifestacijah od l. 1968 dalje. Še pomnim, ko sem se na tedanjem Trgu revolucije (danes Kongresni trg) ruval s tedanjim šefom ljubljanske Uprave za notranje zadeve Janezom Winklerjem, ki mi je vlekel iz rok transparent z nekim Marxovim izrekom (na žalost se ne spomnim več, za kateri izrek je šlo). Študentje smo tedaj ravno krenili v demonstracijo proti obisku tedanjega francoskega predsednika Chaban-Delmasa v Ljubljani (bil je sokrivec tedanjih krvavih francoskih kolonialnih obračunov v Afriki). Winklerju sem kričal: »No, ta je pa lepa, da se s komunističnim šefom policije ruvam za Marxa«. Pustil

sem mu oni transparent, rekoč: »Kar imej ga, če hočeš, ampak ne vem, če veš, kaj ta izrek pomeni«.

Obdobje študentskih gibanj me je trajno zaznamovalo, tako osebno, idejno kot tudi družbeno-politično. Prej sem npr. hotel biti »običajni« filozof, sicer bolj matematik kot filozof, skratka matematik s filozofskimi dodatki. Potem se je pa zadeva čisto obrnila. Postal sem predvsem filozof. Usmeril sem se tudi v teorijo in kritiko znanosti. Zame je bilo nadvse pomembno tudi to, da sem v tem dogajanju spoznal dekle, ki je pozneje postala moja žena. Sicer pa smo se tedaj na raznih študentskih srečanjih, protestih, posvetovanjih ipd. mnogi moji kolegi in kolegice »usodno« srečali s svojimi življenjskimi partnericami in partnerji. Tedaj je za mnoge od nas postalo čutno oprijemljivo geslo »osebno je politično«.

Sodelovanje s študenti teologije

Nekje l. 1968 ali 1969 sem se seznanil z zanimivo skupino naprednih študentov teologije in mladih teologov, kjer je sodeloval tudi Peter Kovačič. Spomnim se še mladega kritičnega teologa in duhovnika Frančka Križnika, Toneta Stresa, Pavleta Bratine, pa še nekaterih. S temi sem imel veliko pogovorov, tako smo med drugim prišli tudi na idejo, da bi v koncilskem duhu vodili dialoge med kristjani in marksisti.

Spomnim se, da smo to skupino (vsaj enkrat) povabili na Oddelek za filozofijo, kjer smo se zelo dobro pogovarjali, mlajši člani našega Oddelka pa smo odšli enkrat tudi na Teološko fakulteto na pogovor. Tedaj vsaj ni bilo odkritega nasprotovanja, razen občasnega »mrmljanja« starejših »avtoritet«, češ kaj se pa grejo ti mladci. Tako se je med drugim izoblikovala tudi ideja in pobuda za »dialoško« revijo 2000. Mislim, da se je tako že prej imenovala tudi ta »teološka« skupina mladih krščanskih intelektualcev, vodil pa jo je prav Peter Kovačič. Z neverjetno energijo in vztrajnostjo je uspel res priti do prvih števil te revije. Tudi sam sem sodeloval z njo in v njej objavil nekaj svojih sestavkov.

Na »marksistični« strani je v tem dogajanju zelo dejavno sodeloval tudi študent politologije in sociologije Tone Remc, ki je bil med drugim tudi poslanec v tedanji Republiški skupščini, torej nekak »študentski poslanec«. Tone je bil zelo zavzet študentski aktivist, zelo odmevno je bilo njegovo sodelovanje v » aferi 25 poslancev«, tj. aferi, do katere je prišlo poleti l. 1971, ko je skupina

25 republiških poslancev (med njimi so bili npr. ugledni profesorji z Ljubljanske Univerze prof. Vojan Rus, prof. Zdenko Roter in prof. Ivan Kreft) mimo SZDL in ZK poleg tedaj že »dogovorjenih« kandidatov za člana jugoslovanskega predsedstva predlagala svojega kandidata dr. Ernesta Petriča, sicer člana Kavčičeve vlade. Remc in še nekateri drugi vpleteni poslanci so potem izgubili poslanske mandate in občutili razne negativne posledice. Tone Remc se je v svojem študentskem aktivizmu zavzemal za to, da študentsko gibanje v Ljubljani predstavlja intelektualno in socialno najbolj občutljiv del mlade generacije, na pa kako privilegirano elito ali generacijsko omejeno skupnost. Avantgardne študente naj bi združevali dobro premišljeni družbeni projekti, kot bi lahko bila tudi zasedba Filozofske fakultete, a se to žal ni najbolje posrečilo. Remc se je tudi močno angažiral pri povezovanju študentskih organizacij v tedanji SFRJ, še posebej pri preprečevanju nacionalističnih ekstremizmov (ti so se tedaj najjasneje kazali pri vodstvu hrvaške študentske organizacije). Remčevo zavzemanje za povezovanje med marksistično in krščansko usmerjenimi študenti je izhajalo iz njegove ideje o obnovi prvotne ideje o pluralni OF kot nosilni sili družbene in duhovne preobrazbe slovenskega naroda. Seveda so ga zato v ortodoksnih partijskih krogih obsojali zaradi »kocbekovščine«. Prav škoda je, da je Remc zaradi vrste osebnih in socialnih razlogov sredi sedemdesetih let opustil svoj alternativni politični angažma, vendar ni nikoli opustil svojih zamisli o demokratičnem, idejno-politično pluralnem in samoupravnem socializmu v Sloveniji. Tudi sam sem gojil podobne ideje in v tem nikakor nisem bil osamljen. Na »krščanski« strani je podobne zamisli gojil predvsem Peter Kovačič, ki je zato naletel na zavračanje pri katoliških ortodoksnih krogih, češ da gre za nevarno »socialistično« herezijo.

V toku tega dogajanja se je na »marksistični« strani izoblikovala tudi pobuda, da bi našo partnersko »krščansko« skupino sprejeli na ZK, in sicer kot pridruženo skupino Osnovne organizacije ZK na Oddelku za filozofijo (morda celo celotne FF). Zanimivo, da so se s to idejo strnjali tudi drugi člani našega oddelka, zanimiva se je zdela tudi Gojku Staniču, ki je tedaj vodil Univerzitetni komite ZK. Medtem sem imel tudi nekaj predavanj na temo odnosa med marksizmom in krščanstvom na raznih simpozijih in partijskih tečajih.

Nekaj od tega sem (mislim da l. 1969) objavil v nekakšni biltenski obliki na UK ZKS, kjer smo imeli tudi možnost enostavnega tiskanja. V tem času

sem v bolj ali manj neformalnih partijskih biltenih objavil nekaj sestavkov o odnosu med marksizmom in krščanstvom, kjer sem se med drugim zavzemal za skupen boj proti »rdečemu« (tj. partijskemu) in »črnemu« (tj. cerkvenemu) klerikalizmu. Seveda mnogi iz partijskega establišmenta niso bili ravno navdušeni nad tem početjem, tako so mi »svetovali«, da naj raje neham s svojo partijsko politično kariero.

Peter Kovačič je bil tudi na enem od teh mojih predavanj in sem mu dal eno od svojih publikacij o možnostih sodelovanja med krščanstvom in marksizmom. O tem je nato z veseljem govoril v »svojih« krščanskih krogih in srečanjih. Ko so o tem izvedeli njegovi »nadrejeni« v katoliški hierarhiji, so ga hudo napadli in mu zagrozili z vsem mogočim. Tedanji nadškof mu je med drugim zagrozil kar z izobčenjem iz Cerkve. Enkrat je tako poparjen prišel k meni v kabinet na pogovor in mi pripovedoval o svojih nezgodah. Kmalu je zazvonil telefon

Zborovanje na Aškerčevi, 14. aprila 1971. Na stopnicah pred vhodom na Filozofsko fakulteto se pogovarjata Marjan Vitez, aktivni udeleženec gibanja in krščanski socialist, ter Andrej Ule. V ozadju so med osrednjo trojko z leve proti desni Darko Štrajn, Jaša Zlobec (govornik) in Brane Gradišnik. Foto: Žare Veselič.

in na drugi strani je bil France Popit, tedanji šef slovenske partije. Moram reči, da me je takoj začel nadirati in mi očitati vse mogoče »partijske grehe«, in to zaradi našega tesnega sodelovanja s »katoliki«. Povsem pa je pobesnel zaradi ideje, da bi jih nekaj sprejeli v ZK. Nič ni pomagalo, ko sem se zagovarjal na Koncil, na potrebo po dialogu, pa na prakso drugih evropskih partij (italijanske, španske, poljske itd.), ki so že dolgo sprejemale angažirane levičarske katolike v svoje vrste. Skratka, zagrozil mi je s tem, da bo mene in tudi vse člane ZK na Oddelku za filozofijo (morda celo na vsej FF, tega se ne spomnim več natanko) vrgel iz partije. Seveda sem popustil, saj sem videl, da gre tudi predvsem za ohranjanje oblasti, ne pa za kak socializem ipd. Smešno je bilo to, da je malo pred tem prav podobno stvar doživljal Peter s svoje »strani«. Malce sumim, da sta se g. nadškof in prvi sekretar pred tem malce pogovorila in skupaj ugotovila, da je treba te prevzetne in nesramne mladce ukrotiti ter jih poučiti o tem, kje je oblast in kako jo moramo spoštovati.

A vendar, par besed v dobro Popita. Kaki dve leti pred njegovo smrtjo sem ga srečal in se čisto mirno pogovarjal z njim. Vprašal sem ga tudi, kako so tedaj »oni« v partiji gledali na nas, protestniške študente. Pa me je strmo pogledal, malce pomolčal in dejal: »Bili ste naši nasprotniki, ne pa sovražniki«. To njegovo izjavo cenim še danes. Res je, nismo bili sovražniki socialističnega sistema, pač pa nasprotniki oblastniške politike, in to ne glede na to, ali je bila »partijska« ali »cerkvena«. In to držo ohranjam še danes.

Tedaj sem tudi sicer dobival precej »nasvetov« s partijske strani, naj malce umirim svojo zagretost za dialog in za »oduhovljenje« marksizma. Res sem sredi 70. let prenehal s svojo aktivno študentsko politično kariero. Vendar ne zaradi teh nasvetov, pač pa zaradi tega, ker sem se popolnoma posvetil študiju, predvsem študiju filozofskih osnov sodobnih (naravoslovnih) znanosti ter razlikovanju med znanostjo in ideologijo.

Preobrazba študentskega gibanja v širše zasnovano družbeno gibanje

V začetku 70. let se je začela preobrazba študentskega gibanja iz zgolj univerzitetnega gibanja v širše zasnovano protestno in kritično družbeno gibanje. Ta preobrazba je doživela svoj vrhunec z zasedbo Filozofske fakultete maja leta

1971. Pred tem se je študentsko gibanje v glavnem dogajalo med študenti. Nekatero skupino v slovenskem študentskem gibanju, npr. Poljšakova skupina 4. blok, so bile bolj krščansko in nacionalno usmerjene, druge bolj kulturniško, npr. v smislu gojenja alternativne kulture. Spet tretje je bolj zanimala alternativna politika, npr. trockistično anarhistično usmerjena politika, kot na primer skupino okrog Jaše Zlobca. Pri tem smo imeli zelo različna stališča do aktualnih političnih zadev, npr. bolj levičarsko usmerjeni študentje smo ostro kritizirali tudi Kavčičevo politiko in ekonomijo, češ da gre za neperspektivni spoj socializma s kapitalizmom in terjali bolj radikalne spremembe, drugi, npr. bolj »nacionalno« usmerjeni, pa so Kavčičevo politiko vneto zagovarjali. Sam sem sodil med »prve«, a zato sem bil še vedno dober prijatelj in solidaren z akcijami »drugih« (npr. Poljšakove skupine 4. blok).

Sam sem vedno zavračal preobrazbo socialistične revolucije v revolucijski biznis, ki se konča z izdajo socializma, in prepuščanje primitivnim poskusom restavracije kapitalizma. S strani tedanjih partijskih ideologov smo slišali marsikatero kritiko, tudi ironično, npr. da smo ultralevičarji nekaki »bosonogi avguštinci« ipd. S tem v zvezi se spomnim, ko smo študentje po koncu zasedbe Filozofske fakultete v časopisu Komunist objavili »Manifest« zasedene Filozofske fakultete. Zanimivo je bilo že to, da so nam ga tam sploh hoteli objaviti. Govoril sem s tedanjim urednikom Komunist in ni bil ravno zadovoljen z Manifestom. Pričakoval je, da bomo študentje bolj udarni, predvsem, da se bomo bolj zavzeli za »liberalne« ekonomske reforme, ki so jih mnogi zagovarjali tudi po Kavčičevem padcu. Mene je pri vsem skupaj najbolj zanimalo, kdo vse se skriva za onem »mi« v trditvi »Mi pa smo mislili, da ...«. Domnevam, da dobršen del tedanje partijske elite, ki se je že tedaj pripravljala na čim bolj gladek (in s kapitalom podkovan) prehod v »liberalno« družbo. Vsaj mene tovrstna politika ni zanimala. Zdela se mi je kot z »dobrimi nameni« tlakovana pot v družbeno in nacionalno katastrofo.

Seveda je bilo med protestnimi študenti prisotno tudi posnemanje tedanjih ameriških, nemških in francoskih levičarskih študentskih gibanj. Študentje v Ljubljani smo bili enako zavzeti tako proti tedanji ameriški politiki (zlasti proti vojni v Vietnamu) kot proti tedanji Sovjetski politiki (okupacija ČSSR). Ta kritična zavest je bila v tedanji Jugoslaviji med Slovenci najbolj razvita.

Na zasedeno Filozofsko fakulteto so prihajali ljudje od vsepovsod, radovedni, kaj se tu dogaja (seveda je bilo med njimi tudi nekaj agentov Udbe, ki so nas

skušali sprovcirati v kake odkrito »protirežimske« akcije). Mi pa smo hodili ven, obiskovali smo krajevne skupnosti, tovarne. To je v politiko vneslo popolnoma drugačno dinamiko od tiste, ki je bila običajna v tedanji družbi. Meni se je zdelo, da če bomo z zasedbo fakultete zdržali vsaj še kak teden, bo ta val zajel vso slovensko družbo in se ga ne bo dalo več ustaviti. Zdelo se mi je, da tudi, če nas bodo potem vse politično »požagali«, se gibanja ne bo moglo ustaviti. Vendar je prišlo tik pred tem do preobrazbe zasedbe v nekakšen performans.

Kljub temu je bila zasedba Filozofske fakultete zanimiv poskus spoja umetnosti, družbene kritike in družbenega gibanja. Mislim sicer, da smo Slovenci za kaj takšnega preprosto nadarjeni. Uporniška gibanja v Sloveniji so pogosto tako delovala in bila v tem pogledu zelo specifična. To dejstvo ima veliko družbeno prebojno moč, ki se je morda sploh ne zavedamo dobro. Kot narod smo se realizirali predvsem v kulturi. Tako smo v Sloveniji dokaj poudarjeno razvili razne ustvarjalne oblike kulturno-družbene kritike (to se začinja verjetno že s slovenskim protestantizmom). Vendar pa nam manjkajo primerljivo razvita (in cenjena) znanost, inventivno gospodarstvo in evropsko naravnana politična samozavest. Zato imajo kulturno-ideološki spori pri nas neznansko težo in so videti nerešljivi.

V Ljubljani v času študentskih gibanj ni bilo toliko bojevniškega zagona, kot je bil prisoten recimo ponekod drugje v Jugoslaviji (npr. v Beogradu in v Zagrebu). »Slovensko« gibanje se mi je zdelo tudi bolj teoretsko domišljeno. Imeli smo veliko poglobljenih teoretskih razprav in diskusij. Res pa je tudi, da v Sloveniji ni bilo toliko povodov za kake ostrejšje proteste kot drugje po Jugoslaviji. Gospodarske reforme so namreč opazno izboljšale ekonomijo in življenjski standard ljudi v Sloveniji. V Sloveniji skratka ni bilo toliko točk, na katerih se je dalo ostro kritično soočiti s tedanjo oblastjo. Pa tudi tedanja oblast v Sloveniji se je prestrašila, da bi se zgodilo v Sloveniji kaj podobnega kot v Beogradu, da nam je bila pripravljena ustreči v nekaterih naših zahtevah. Največji dosežek je bil verjetno samostojni študentski radio, znameniti Radio študent. Mislim, da je bil ta dosežek strateškega pomena, ne samo za slovensko, ampak za celotno jugoslovansko protestniško in družbenokritično sceno. Mislim, da je bil to dolgo časa edini študentski radio v vsej Evropi.

Mnogi študentje smo pozorno spremljali svetovno dogajanje, navduševala nas je rast t. i. nove levice na Zahodu. O vsem tem smo veliko razmišljali in

razpravljali, tudi z nekaterimi angažiranimi profesorji na univerzi. Sam sem tedaj intenzivno študiral sodobno filozofijo in sem bil še bolj integriran v ta dogajanja. Vendar me je pri tem najbolj zanimalo novo, družbenokritično premišljanje v znanosti in o znanosti. Zanimala me je znanost iz emancipatornega vidika. Nekaj stvari o tem sem tudi napisal za *Tribuno* ali kam drugam. Pomembno je bilo, da je nova študentska organizacija na ljubljanski univerzi skušala biti neodvisna od ZK in tedanje Zveze mladine. Kmalu po letu 1968 se je vzpostavila tudi nekakšna zveza jugoslovanskih študentskih organizacij, ki je bila prav tako relativno neodvisna politična organizacija mladih. Študentska organizacija v Ljubljani je precej dejavno sodelovala z drugimi podobnimi organizacijami v tedanji Jugoslaviji. Najbolj pa smo sodelovali z beograjskimi in zagrebškimi študenti. Občasno smo se tudi medsebojno srečevali. Ni torej čudno, da je jugoslovanska ZK samostojne študentske organizacije kmalu potem ukinila in jih podredila tedanji Zvezi socialistične mladine, ki je bila bolj konformna tedanjemu sistemu.

Včasih sem kot delegat slovenske študentske organizacije hodil na sestanke Jugoslovanske zveze študentov v Beograd, včasih tudi v Zagreb. Že na teh pogovorih so se pojavljale razne, recimo »mednacionalne« napetosti, iz katerih se je čutilo, da ta država ne bo dolgo zdržala. Kazale so se velike razlike tudi med nami, npr. med bolj politično kritično mislečimi in bolj politično konformnimi študentskimi predstavniki. Meni se je to dogajanje sicer zdelo problematično, a precej nerešljivo. Predstavniki hrvaških študentov so npr. že od začetka kazali interes po totalni nacionalni emancipaciji Hrvaške od ostale Jugoslavije, ne glede na druge narode v Jugoslaviji. Predstavniki srbskih študentov pa so podobno gojili svojo zamisel o združevanju vsega srbskega naroda in zganjali strah pred albanskimi nacionalisti. Potem so bila tu še vedno nerazrešena nacionalna vprašanja v Bosni, na Kosovu ... Še vedno se spomnim kolegov s Kosova, predvsem študentskega funkcionarja Azema Vllasija, ki je delal politično kariero in je bil potem zaprt zaradi domnevnega albanskega nacionalizma (zagovarjal naj bi idejo Kosova kot republike). Tudi Vllasi je skušal hoditi srednjo pot med pritiski srbskih in albanskih nacionalistov ter jih dobival (dobesedno in simbolno) po glavi od obeh »strani«. Predstavniki slovenskih študentov smo poskušali krmariti med temi nasprotujočimi se težnjami in pomirjati strasti. Vendar smo imeli študentski predstavniki pred drugimi »mladinskimi« predstavniki v tedanji SFRJ

to prednost, da smo o teh razlikah morda lahko malo bolj odkrito govorili, kot se je to dogajalo v drugih institucijah tedanjega političnega sistema Jugoslavije.

Nekateri študentski aktivisti v Ljubljani smo krenili v še eno pomembno akcijo, ki je bila v skladu s tedanjo Dutschkejevo zahtevo po »dolgem maršu skozi institucije«, kar je pomenilo ne se samo zoperstaviti institucijam oblasti (npr. slaba izkušnja francoskih študentov, ki so izgubili svojo bitko s tedanjo francosko državo), pač pa: raje se včlaniti v pomembnejše politične institucije in jih od znotraj reformirati. Tako smo se nekateri študentski aktivisti vključili v Zvezo komunistov in delali tam nemir, kolikor se je pač dalo, tako sem počel tudi sam. Nekaj časa sem bil tudi član Univerzitetnega komiteja ZKS v Ljubljani in Republiške konference ZKS. Spomnim se še, kako sem se na neki partijski seji javno »spopadel« z Edvardom Kardeljem, mislim da okrog njegovega pojmovanja socialističnega samoupravljanja, koncepta t. i. tozdiranja in njegove povsem zgrešene uporabe Marxove kategorije »združeno delo«. Včasih je bilo početje »dolgomaršnih« študentskih aktivistov v ZK celo delno uspešno, večinoma pa smo izpadli »uporni« študentje precej naivno.

A tudi v moji »partijski« izkušnji se je ponovila zgodba iz jugoslovanske študentske scene. Ko sem npr. v l. 1973–75 v imenu tedanje univerzitetne partijske delegacije iz Ljubljane hodil na razne sestanke v Beograd, sem videl enako sliko kot prej pri študentski organizaciji. To je bilo zelo zanimivo. Res pa je, da sem spočetka naivno mislil, da bo iz tega mojega oz. našega »partijskega« prizadevanja nastalo kaj več kot iz »študentskega«. Mislil sem, da bo vsaj iz slovenskega dela študentskega gibanja nastalo neko bolj obširno družbeno gibanje, ki bo ponudilo konstruktivno alternativo tedanji okosteneli Zvezi komunistov. Temu ne bi rekel ravno kaka nova stranka, ampak prej neodvisno, levo usmerjeno civilnodružbeno gibanje. Soočenje z jugoslovansko problematiko je bilo zame pomembna in kar travmatična politična izkušnja. Dokaj jasno mi je postalo, kam vodi razvoj notranje razbite države.

Upal pa sem, da se bo prvotni impulz študentskega gibanja bolj poznal v družbi, kot se je, zlasti po zasedbi Filozofske fakultete. Verjel sem skratka, da bo iz vsega tega nastalo kaj več kot zanimiv kulturno-politični happening. Ampak ni. Študentje smo se med seboj razsuli na različne, bolj politične, bolj kulturne, bolj nacionalne smeri in ni bilo več enotne volje po spremembah, kot je bila še pred in med samo zasedbo. Protestnim študentom v Ljubljani pa je

paradoksalno koristilo to, da je tedanja politična oblast študentsko organizacijo vključila v tedanjo Zvezo socialistične mladine. Tam se je namreč res zgodil dutchkejevski transformacijski »marš skozi institucije«. Nekdanji »študentski kadri« so namreč od znotraj prevzeli mladinsko organizacijo in jo spremenil v pomembnega kreatorja političnih inovacij v Sloveniji, pa tudi v Jugoslaviji. Tu se je zgodilo nekaj takega, kar sem jaz mislil, da se bo razvilo iz študentskega gibanja.

Tudi v tedanji slovenski ZK so deloma prodrle nekatere »študentske« zamisli, npr. precej široka blokada poskusov uresničevanja projekta t. i. usmerjenega izobraževanja. Le-to se v Sloveniji ni nikoli izvajalo v celoti ali čisto zares, kot se je ponekod drugje v Jugoslaviji. V Sloveniji je bil narejen nekakšen tihi kompromis med uradnimi zahtevami političnih vrhov po celoviti ideološki reformi šolstva in popolnim zavračanjem tovrstnih zahtev pri večini slovenskih šolnikov in intelektualcev. In še nekaj podobnih zadev je bilo, npr. treznejše uveljavljanje t. i. tozdiranja, tj. politično dirigiranega samoupravljanja. Kritični študentje smo imeli skratka nekaj vpliva na družbeno dogajanje, a le posredno, nikoli neposredno in od oblasti priznано. Mislim, da slovenska politična elita ni bila relativno toleranтна do študentskega gibanja le iz nekakšnega strahu pred študentsko opozicijo, temveč tudi zato, ker je tudi sama v študentskem gibanju videla neko pomembno družbeno in politično iniciativo. V tem se je kazalo, da je bila slovenska partija vendarle drugačna kot drugod po Jugoslaviji. Kaj podobnega ljubljanskemu RŠ se namreč v Beogradu in Zagrebu ne bi zgodilo niti v sanjah.

Lahko bi dejal, da je bila večini tedanjim kritično mislečim študentom skupna težnja po tem, da se rešimo partijske dominacije, da razvijemo resnično demokracijo, vendar si je to vsak od nas predstavljal malo drugače. Imeli smo kar ostre razprave med študenti različnih fakultet. Spomnim se npr. takšnih razprav med ekonomisti in filozofi v času zasedbe FF, kjer so prvi vneto zagovarjali prosti trg, drugi pa bolj ideje o resnični samoupravni demokraciji. Študentje tehničnih ved so imeli zopet malo drugačne, nekako vmesne poglede, zelo aktivni so bili na primer nekateri študentje kemije.

V svetovnem študentskem gibanju v 60. in 70. letih je šlo za prvo globalno civilnodružbeno gibanje, ki je imelo nek globalni učinek. In slovenski »gibanjski« študentje smo se čutili del tega, to je bila za nas izjemno pomembna zadeva. Nekaj časa smo sodelovali tudi s študentskimi organizacijami iz nekdanje Vzhodne Evrope, predvsem s Čehi, dokler se je še dalo. Malce tudi s Poljaki, če se ne

motim. V Sloveniji smo mislili, da se bo virus »zahodnih« študentskih protestov zanesel tudi na Vzhod, da bo prišlo do neke demokratizacije socializma. Pa se je potem, po sovjetski okupaciji Češkoslovaške in po protireformnem udaru Jaruzelskega na Poljskem seveda možnost za kaj takega kmalu zaprla, mislim da kar s skupnim sodelovanjem vzhodnih in zahodnih velesil. Nobeni od njih ni bilo v interesu delati eksperimenta z resničnim socializmom, ne realnim, ampak resničnim.

Na nadaljnjo usodo študentskega gibanja v Sloveniji je močno vplival upad vpliva in moči levo usmerjene mentalitete v sedemdesetih letih in povečana politična represija v Jugoslaviji (po »obračunu z liberalizmom« v času »svinčenih let«, po znamenitem »Dolančevem« pismu in »Brionskem plenumu« l. 1972). Naravnost fatalno negativno je vplival sovjetski imperialni obračun z reformami na Čehoslovaškem in v drugih vzhodnoevropskih državah. Meni, pa tudi mnogim drugim levo usmerjenim študentom se je zdelo, kot da se je celotna intelektualna levica človeštva, torej gibanja, ki skušajo resno misliti družbo, znašla v šoku in nekako zaspala. Namesto resne družbene kritike so se začeli pojavljati razni nadomestki in modni izdelki, npr. postmodernizem, postmarksizem in podobne »post« reči, ki so se bolj poigravale z jezikom in z idejami kot resno razmišljale o nastali situaciji. To je bilo po mojem mnenju dokaj usodno in je odprlo vrata neo-konservativizmu, kot je neoliberalizem. Paradoksalno je, da je npr. neoliberalizem povzel in po svoje sprevergel nekatera gesla levice, kot so zamisli o družbi z minimalno državo, o svobodnem posamezniku kot temelju svobodne družbe, pa o družbi, ki se samo-organizira na podlagi neposrednih dogovorov med zainteresiranimi ipd.

Tudi travmatične strani med- in povojnih dogodkov, o katerih se danes javno govori, npr. povojni poboji, so bile med nami, »akcijskimi« študenti poznane že takrat. Vsaj med akcijskimi študenti smo »spravo« dosegli že od 68. do 71. leta. V študentskem gibanju so sodelovali potomci »rdečih« in potomci »belih«, in sicer popolnoma enakopravno. Strinjali smo se o tem, da so se dogajale nedopustne stvari na eni in drugi strani, ampak tudi o tem, da moramo mi mladi iti čez to. Nihče pa ni problematiziral ali zavračal NOB kot takšne, kot se npr. ponekod počne danes. Takrat je bila preprosto drugačna mentalna klima. Ni bilo izkoriščanja zgodovinskih travm za boj za oblast, kot je danes. Zato se mi zdi današnje mentalno stanje hudo nazadovanje, tako kulturno kot politično.

Študentsko gibanje v Sloveniji ni preprosto zamrlo tam nekje v sedemdesetih, kot se to včasih prikazuje v javnosti. Res je, da so bile po vsej Jugoslaviji ukinjene samostojne študentke organizacije in »pridružene« tedanji Zvezi socialistične mladine. Vsaj v Sloveniji se je ta korak izkazal celo za koristnega, ker je pomemben del študentskih aktivistov in neodvisnih levih intelektualcev postal jedro prenovljene mladinske organizacije. Ob koncu sedemdesetih let in v osemdesetih letih so bili prav nekdanji študentski aktivisti pobudniki in vodje novih civilnodružbenih gibanj; ekoloških, mirovniških, feminističnih, gibanja LGTB, ki so našla formalno pokritje prav v tedanji ZSMS. Tednik Mladina je postal osrednje glasilo nastajajoče neodvisne civilne družbe v Sloveniji ter tako dosegel in celo presegel prebojni naboj študentskega glasila »Tribuna« iz časa študentskega gibanja. V času, ko se je ostrila družbena in duhovna kriza razpada nekdanje skupne države, je formalno »mladinska organizacija« postala v Sloveniji vsegeneracijska gibanjska organizacija, ki je dajala močno politično in organizacijsko podporo demokratizacijskim in emancipatornim procesom. To so bili ključni dejavniki v boju za demokratizacijo in za politično emancipacijo slovenske družbe v prelomnem času slovenskega osamosvajanja in tranzicije iz partijsko-socialistične v liberalno-demokratsko ureditev. Tu ne gre le za nekaj odmev nekdanjih študentskih gibanj iz obdobja 1968–72, temveč za kontinuiteto v emancipatornih in demokratizacijskih dogajanjih.

Seveda je danes iz varne časovne oddaljenosti mogoče govoriti karkoli, vendar so za študentskimi gibanji po svetu ostali pomembni rezultati. Res pa se je zgodilo tudi to, da je te rezultate v marsičem prevzel kapital in z njimi manipulira še danes v t. i. industriji zabave in prostega časa. To se je lahko zgodilo zato, ker se študentska gibanja niso uspela preleviti v bolj organizirana in trajnejša civilnodružbena gibanja, ki bi izvajala množični demokratizacijski pritisk tako na medije kot na oblasti. Kapital je tako izkoristil nekatere emancipatorne ideje študentskih gibanj, npr. v novi množični kulturi, množični potrošnji. Od »freedom to the people« do »make love not war«, vse to je šlo potem na trg. Za dober denar seveda. To zna kapital dobro izkoristiti. Zato imamo vtis, kot da je impulz študentskih gibanj propadel. Novolevičarski val se ni obdržal. Zelo zanimiva bi bila analiza vzrokov, kaj je bilo tu vse vpleteno. Gotovo je bilo veliko interesov, da se ne obdrži. Ampak, četudi so bili cilji študentskih gibanj iluzije, so to bile vseeno produktivne iluzije, ki so privedle do pomembnih emancipatornih

preobrazb v kulturi in družbi. Mislim, da nobeno drugo transformativno dogajanje 20. stoletja, ne Oktobrska, ne Kitajska, ne informacijska revolucija, ni imelo takšnih učinkov, pa čeprav smo bili študenti prepričani, da smo doživeli velik neuspeh. Bi hoteli še kaj več?

Vsaj zame je pomembno vprašanje, ali še danes obstajajo kaki pomembni potenciali za globalne družbene in kulturne spremembe, podobne onim v šestdesetih in sedemdesetih letih. Spomnim se, da smo mladi, zlasti študentje, že pred letom 1968 čutili, da se nekaj »nabira v zraku«, da se bo zgodilo nekaj pomembnega. In potem so nastopili študentski protesti, nova levica, kontra-kultura ipd. po celem svetu. Sedanja Evropa za zdaj očitno še čaka, da jo bo kaj premaknilo iz tira, ki ne pelje več nikamor. Vendar ne smemo preveč zgolj čakati na zunanje spodbude. Pri študentih se namreč njihova družbena gibanja hitro spremenijo v neke vrste intelektualistični teater, oz. na eni strani v teater, na drugi strani pa v kake ekstremistične, tudi teroristične variante. Podobno se je namreč v sedemdesetih letih dogajalo z levičarskimi ekstremizmi v Zahodni Nemčiji, Franciji in Italiji. Delno je šlo za posledice razočaranj mnogih mladih nad tem, kar so študentska gibanja dosegla oz. česa niso dosegla, predvsem zato, ker iz študentskih gibanj niso nastala širša civilnodružbena gibanja vseh generacij. Ta dogajanja so še vedno nauk tudi za mlade in stare danes, namreč nauk o tem, kako se ne zadovoljiti s partikularnimi dosežki, ki prinašajo začasne pridobitve posameznim družbenim skupinam (npr. študentom), in kako ne podleči vtisu o porazu gibanj, če se zamisli in pobude za družbene spremembe ne pokažejo takoj.